Fol. Hist.-nat. Mus. Matr., Suppl. I. 1985

A Sár-hegy és szőlői

POZDER Miklós

Irásomban megkisérlem a Sárhegy szőlőinek, szőlőtermesztésének történetét időrendben vázolni, a szükszavu és sajnos napjainkra csak gyér számban fennmaradt, nehezen hozzáférhető irásos források, a személyes adatgyüjtés és terepbejárások alapján.

Előre kell bocsájtanom még, hogy a Sárhegy szőlőtermesztését nehéz elkülönitve tárgyalni Gyöngyös városának és környékének szőlőtermesztésétől. Maga a hegy három közigazgatási egység területe: Gyöngyös, Abasár és Visonta osztozik rajta. Mindez szolgáljon mentségemre.

Hogy ki tüzte le az első szőlővesszőt a Sárhegyen, mikor, melyik évszázadban szüreteltek először rajta, - ez ma már kiderithetetlen. Kutatóink egy része a honfoglalás korára vezeti vissza környékünk szőlőtermesztését is, feltételezve, hogy az még a honfoglalást megelőző kabar-kazár kapcsolatokból ered.[1]

A XIII. és XIV. században emlitik először a gyöngyösi, gyöngyöskörnyéki szőlőket. 1271-ben gyöngyöspüspöki és gyöngyöshalászi szőlőkről esik szó. 1301-ből kelt a CSOBÁNKA család azon osztályos levele[2], mely szőlőkről is rendelkezik. 1312-ben Bene (ma Mátrafüred) határából egy szőlőhegy jut a pálos szerzeteseknek[3]. 1342 május 17-i határjárási oklevélben pedig emlitik a szőlőket Bene és Solymos között[4], ott "ahol Magdala szőlei vannak"[5].

A szőlőtermesztésnek ekkorra már jelentősnek kellett lennie Gyöngyösön. Nem lehet ugyanis véletlen a város plébániatemplomának védőszent választása. Szent Bertalanról, - 1332-ben emlitik már e titulussal a főtéri templomot, - azt irja Bálint Sándor, hogy Bertalannak, a szőlőhegyek védőszentjeként való tisztelete ősi hagyományaink közé tartozik.[6]

Eleinte a gyepüket, azaz az egyes nemzetségek, családok, települések birtokai közötti szabadon, müveletlenül hagyott területsávokat fogták szőlő alá. A pálosvörösmarti (ma Abasárhoz csatolva) határból a Sárhegy keleti lejtője régi szőlődülő[7].

A farkasmályi földeket először 1650-ben emlitik, ezek akkor a pálos szerzetesek birtokában voltak. Hogy azonban ezek szőlővel lettek volna betelepitve, arról hallgat a feljegyzés.[8]

A XVII. században, a török uralom vége felé indult a nagyobb méretü szőlőtelepités a Sárhegyen. A város elöljárósága ezt különböző kedvezményekkel, elsősorban adóelengedéssel, mozditotta elő. 1672-ben ALMÁSY ISTVÁN deáknak, aki a hegy sziklás oldalában telepitett uj szőlőt, hét évi adómentességet biztositottak.[9] További szőlőket telepitett a TASSY, SZEREDY és a SZÉCHENYI család a Sárhegyen. Valószinünek látszik tehát, hogy ezt a területet elsősorban a város nemesi jogokat élvező lakói telepitették be.[10]

A szőlők a várostól észak felé, a Benére vezető ut mentén is terjeszkedtek. 1676-ben egy peres ügyben a Sárhegy alatti "Pincés-völgy" elnevezés fordul elő. 1677-ben pedig a "Nyulmály" nevü városi földről tesznek emlitést.[11] A XVII. század első harmadának végén a városba települt jezsuiták AFRA JÁNOStól 40 forintért és 6 véka buzáért vették meg sárhegyaljai szőlejét.[12]

1705-ben a helvét valláson lévők visszavették eklézsiájuk szőlőit, mégpedig a Sárhegy alatt BORSOS ISTVÁN szőlője felét, mely "schola" mesterüké volt, valamint a

Visontai dülőn néhai SZALAI MÁRTON szőlőjét, BALOG MIHÁLY uram Pincési és Nyulmályi szőlőjével együtt.[13]

A szüret idejét és rendjét, a korabeli országos szokás szerint a város tanácsa állapitotta meg. Igy 1715-ben a "régi mód" felujitását mondták ki. Eszerint október 17-én és 18-án a Nyulhegyen, 20-án Sáron és Szurdokon lehetett szüretelni.[14]

1723-ban már fennállott a kilenc hegyközség. Ebből kettő volt a Sárhegyen: a Felsőnyulmályi és a Sárhegyi. A hegyközségek külön-külön tartottak a szőlők őrzésére pásztort.[15]

1724-ben a városi tanács ugy határozott, hogy aki az abasári ut mellett lévő téglaégetőtől az ugynevezett Ingó-kutig terjedő régi szőlőkber ujat kezd és azt megdolgozza, a város taksa fejében a földet neki adja.[16]

1725-ben a dézsmajövedelemből törölni kellett a sárhegyi bevételt, a jég elverte a szőlőket.[17] A Visontához tartozó sárhegyoldali szőlőket 1725-ben első osztályunak minősitették.[17a]

BÉL MÁTYÁS leirása Heves megyéről 1730-1735-ből kelt. Gyöngyöst igy látta: "A szőlők egy része a várostól nyugatra ... helyezkedik el ... másik részük a Sárhegy napsütötte lejtőin kelet felé, valamivel távolabb a várostól. Mindkét szőlővidék, - a siksági és a sárhegyiek, - a Mátra erdeivel, hegyeivel a háttérben, - derüs benyomást keltenek a szemlélőben. A hegyek az északi széltől is védik a szőlőket."[18] Abasár "a Sárhegy tövében fekszik ... a lakosság csak a jó bort termő szőlőhegyekből tud megélni."[19]

1745-ben épült a Szent Anna kápolna a hegy abasári részén. BOSSÁNYI GÁSPÁR földesur épittette. Szent Anna többek között a kádárok védőszentje is, szőlőhegyi kápolnái a XVIII. században épülnek sorra az országban. A titulusválasztás tehát bizonyára itt sem volt véletlen.[20]

1750-re a Farkasmály egészen be volt ültetve szőlővel, a gyepümaradvány a Benére vezető ut mellett huzódott. Ennek egy részét a város lakói szintén szőlőnek fogták fel, de mivel engedély nélkül tették, a tanács a szőlősorokat kapásokkal behuzatta. Ugyanebből az évből kelt céhösszeirás emliti, hogy a kovács céhnek a Pincési-hegyen van egy 12 kapás (1 kapás = 200 négyszögöl) szőlője.[21]

Visontán 1750-ben létesül a Haller család szőlőtermelő majorja. A szőlőgazdaság területe kb. 50-60 holdas volt, a Sárhegy oldalában az un. Vizespincétől a Szoroskáig terjedt. A gazdaság a század végére az örökösök között felosztódott, s a sárhegyi szőlők ezen részén sok apró tanya jött létre.[21a]

1759-ben állitották föl a Szent Donát szobrot a Sárhegy déli oldalán, az egri országut abasári elágazása előtt. Donát a szőlősgazdák, szőlőskertek védőszentje. Különösen villámcsapás, jégeső eltávoztatásáért szoktak hozzá folyamodni.[22] Nem véletlenül került tehát a szent szobra erre a helyre, mivel a Sárhegynek ezen része szenved legtöbbet a jégesőtől. A szobor körülbelül egy méter magas, ión fejezetü oszlopon áll, négyzet alaprajzu talapzatán dombormü látható: Donát a vihar elháritásáért könyörög.[23]

A vallásos egyesületek, a confraternitások szőlőmüves céheket alkottak. Irataikból tudjuk például, hogy a "becsületes Szent Tamás czéhnek két darab szőlője" van "melyet régi eleik szereztek. Az egyik a Sár hegyen. Alsó szomszédja DÉVAY ANDRÁS, a felső TIMÁR MIHÁLY szőlője. ... E két darab szőlőt közösen a céhbelik dolgozzák."[24]

A benei utmenti gyepünek egy részét aztán a város maga szántatta föl és a plébános jövedelmének javitására engedte át. 1767-ben GYARMATY GYÖRGY plébános aztán kiosztotta ezeket a földeket az arra vállalkozók között, hogy azt is szőlővel telepitsék be. Igy remélt nagyobb jövedelmet belőlük. De az április 1-én tartott közgyülésen a lakosság egyöntetüen azt kivánta, hogy ujabb szőlőket ne engedjen a tanács telepittetni, mert a bort végül is nem tudják kimérni, eladni, a tanács tehát ujból csak behuzatja a sorokat.[25]

A szőlők fejlődését a dézsmalisták is jól tükrözik. 1765-ben a sárhegyi dézsmás szőlők száma 56, melyből az Öreg-Farkasmályi dülőre 17, Galya dülőre 39 esett.[26] 1767-ben "az Benei praediumbul Ns. városunk tulajdon maga részére obringált Bor Dézsmának Laistroma" szerint a harmincegy tulajdonos, valamint az "ispitai" kántor a termett 108 urna bor után "11 urna, 2 cubuli és 8 media" mennyiségü bort adózott.[27]

1769-ben a szőlőt védő árkok és földhányások átterjeszkedtek a Mérges-pataknak a város felőli partjára. A tanács elhányatja ezeket.[28]

1770-ben Abasárott a Pusztapallag-Ujhegy, Disznómály, Jóvilág-hegy, Pétermály, Ökörmály nevü dülőkben voltak a jobbágyszőlők.[29]

A vármegye 1781 május 8-án rendelte el a város területének felmérését, mivel a városban sok olyan föld volt, amelynek tulajdonosát nem ismerték. A felmérés egyuttal alapul szolgált arra is, hogy a város szőlőit osztályokba sorolják. Igy I. osztályba került a visontai határtól gróf FORGÁCH ALAJOS szőlőjétől a Sárhegy alján fel a gyalogutig terjedő rész, a Közép dülő, Pincés dülő, Eke-völgy és a Felsőszurdoki szőlők felső része. II. osztályba sorolták a Rózsamály, Alsószurdok, Felsőnyulmály szőlőit, egészen fel a benei határig. III. osztályuak lettek a Sárhegy tetején lévő szőlők.[30]

1782-ben a város körül még meglévő gyepüt a földesurak osztatlannak ismerték el. A belőle telepitett szőlőket tulajdonosaik szabadon adhatták el, mások pedig megvehették. Mindössze annyi kikötést tettek, hogy a szőlők megvételére őket is fel kell hivni adott esetben, s ha 15 napon belül erre nem nyilatkoznak, csak akkor szabad másnak azokat eladni.[31]

1784 augusztus 7-én a Farkasmályi kőbányánál a ferencrendi szerzetesek kértek pince nyitására engedélyt. Ezt velük együtt Nagy István postamester, nemes POLYÁK JOZSEF és PANOCZAI FERENC kapta meg, 30 dénár taksa ellenében. De végül is csak NAGY JOZSEF épitette meg pincéjét 1785-ben. Korábban ORCZY LŐRINCnek volt itt pincéje, ami feltételezhetően 1780 körül épülhetett.[32]

A hegyoldalban más pincék is lehettek, ezek napjainkra már nem azonosithatók. A Pinczés-völgyre ezt irták 1864-ben: "e' helyen hajdanta Báró BRUDERN egy nagyobb szerü pinczét vágatott s a' hogy belsejébe forrásra találván, a pincze vizzel tele jött és mai napig is televan."[33]

A vármegye 1797-ben ujra térképet készittetett, most a plébánia szőlőit mérték fel. A plébános a Sárhegy alján, ahol a mindenkori biró, a jegyzők és a városi számvevők szőlei is voltak, tisztviselői járandóságként kapta a várostól a két holdnyi területü Oremus-t. (Mellette a Sinai dülő is egyházi birtok volt.) Ezt még az 1726-ban gróf Erdődy püspökkel kötött megegyezés szerint a plébános saját pénzén müveltette. Az Erzsébet templom javadalma a Plágák-alján lévő 6 hold szőlő volt, mellette a kántor és a harangozó szőlőjével.[34]

1799-ben a dézsmás szőlők száma már 164. Ebből Öreg-Farkasmályon 25, Rókatükör dülőben 19, Kapcaszáritóban 12, Tekenyő-völgyben 21, Galyában 58, Felső-Nyulmályban 12 és a Liliom dülőben 13 volt.[35]

Neves botanikusunk, KITAIBEL PÁL 1803 május 12-én járt a Farkasmályi kőbányánál. Naplójában ezen a napon a következőket jegyezte fel a szőlőkről, - a gyöngyösi szőlőmetszési módra vonatkozóan az első feljegyzés!

"A vörös és fekete szőlők tőkéit fejre metszik vissza, csak két szemet hagynak a vesszőn. A fehéret viszont 3-5 szemre metszik és amikor a fürt már látható, május elején, a terméketlen hajtásokat levágják és az előző évi üres vesszőket lemetszik. ... A gyöngyösi lakosságnak a szőlőmüvelés az elsőrendü foglalkozása, ezért kiterjedt szőlőket lehet itt látni. A Gyöngyös mögötti Sári Hegy délnyugati, déli és délkeleti oldala teljesen szőlővel van boritva.

A tőkéket sorba ültetik. Általában nem karózzák, de ha hosszabbra metszik, akkor a szőlő karót kap. Rövidre metszetteknél összekötözik a vesszőket. Kötözéshez hársfaháncsot használnak. ... A bor erősen alkoholtartalmu, alapize van. A vörös bor jobb, mégis a fehéret keresik inkább."[36]

1808 tavaszán báró BRUDERN földesur a Sárhegyen osztott ki területet az abasáriaknak szőlő alá. Miután a jobbágyság ennek a résznek kiirtását, beültetését ötöddézsmára már nem vállalta el, Brudern kénytelen volt megelégedni heteddézsmával.[37]

A Farkasmályi pincék legrégibbjeit 1829-1830 között vágták ki a sziklából. A pincék ugynevezett "városok"-ra tagozódtak, ez az első hat pince volt a későbbi Középváros.[38]

A magyarországi borvidékek első, szakmailag pontos és hiteles leirását 1833-ban jelentette meg SCHAMS FERENC, a kor neves szőlész szakembere. A gyöngyösi Sárhegyen termő kadarkát az Arad melletti Ménes hires vörösboraihoz hasonlitotta, de ugyanakkor megjegyezte, hogy a rajnai rizling itt tul nagy alkoholtartalmu és ez elnyomja a zamatanyagokat.[39]

1834-re elkészült Farkasmályott a "Magyarváros" hét pincéje.[40] Az itt beszedett dézsma mennyisége 1838-ban, a december 3.-ai összeirás szerint 15 "vasas" hordóban

kitett 144 akót.[41] 1840-ben a dézsmás szőlők száma 198. Ebből Öreg-Farkasmály 64, Rókatükör 19, Kapcaszáritó 8, Galya 84, Liliom 22-ve. részel.[42]

1840-re készült el a "Német-város" tizenhárom pincéje. Nevüket a tulajdonosok német családneve után kapták. A három "város" egyes pincéihez a század második felében aztán emeletes présházakat építettek. Néhánynak eredetileg is volt emeletes, vagy földszintes, a terephez alkalmazkodó borháza. Az egyszerü barokkos és klasszicista présházakból, kertilak szerü romantikus és eklektikus épületekből változatos, festői együttes alakult ki.[43]

1849 szomoru nevezetessége, hogy az osztrák "katonaság egy része jó szaglással birván, kiment a farkasmályi pinczékhez...", feltörték azokat és a borokban igen nagy kárt tettek.[44]

1854-ben a Gazdasági Lapok-ban jelent meg irás a gyöngyösvidéki szőlőmüvelésről. Ebből tudjuk meg, hogy a Sárhegy oldalán fehér, alatta levő övezetben, a Plága és Alsószurdok dülőkben vörös, majd az azt követő laposabb részeken ismét fehér szőlők voltak.[45]

A legnépesebb mulatságokat és vig szüreteket rendesen Farkasmályott tartották, főleg az 1850-1860-as években. Egy ilyen szüreti mulatságot 1855-ben "Pincedal" cim alatt meg is énekelte SPETYKO GÁSPÁR, hires gyöngyösi költő.[46]

A városi bevételek jegyzékében 1856-1861 között a Farkasmályi szőlők évi 81 ezüstforint 30 krajcártól a 122 ezüstforint 50 krajcárig terjedő összeggel szerepeltek.[47]

1863-ban dr. HORNER (VEZEKÉNYI) ISTVÁN ezt irta a gyöngyösiekről: "a szőlőmüvelést oly szenvedéllyel gyakorolják, hogy már nemcsak majd minden szomszéd határbeli szőlők a gyöngyösiek birtokában vannak, hanem kész volna a gyöngyösi ember minden vetőföldet kiirtani, azt drága áron megvásárolni és ott magának szőlőt ültetni."[48]

Az 1866-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben tartott XIII. nagygyülése alkalmából készült monográfia igy emliti meg a gyöngyösi szőlőtermesztést: "Itt is sok a szőlőhegy, melyeket a lakosság a legszorgalmasabban mivel, de a gyöngyösi bor nem kaphatott hirre s a jobbfajta borai, melyek Visonta határa mellett termenek visontai név alatt szerepelnek a forgalomban."[49] Ezek a visontai borok bizony a Sárhegyen teremtek!

Továbbiakban megállapitja, hogy Gyöngyösön főleg vörös bort termelnek, melyet a fekete kadarka szőlőfaj szolgáltat, s ezt a szőlőt Gyöngyösön török szőlőnek nevezik.[50] A leirás hangsulyozza, hogy a szőlősorok közötti területeket babtermelésre használják ki. Nagy mennyiségben és igen jó fajta, izletes babot termelnek, s a gyöngyösi szőlősgazdának jövedelmét igencsak szaporitja ez a köztesbab.[51]
Sok félholdas, egyholdas kis szőlőparcella volt, amit 6-8 éves munkával telepitettek. Igen embernyuzó kézi munkával. Feltörték még magát a kősziklát is, mert minden falusi kisember előtt ott lebegett a vágy, hogy egy kis szőlőterületen meg tudjon kapaszkodni. A Sárhegy felső részei ennek beszédes tanui ma már, kopár elhagyatottságukban.[51a]

Az emlitett buzgalom ellenére egyre korszerütlenebbé vált ez a szőlőkultura, s többek között maga az előbb emlitett köztestermelés is a szőlők hozamát, a borok minőségét rontotta. Az uralkodó szőlőfajta, a kadarka mellett főbb fajták voltak még a rizling, a juhfark, a furmint, a bakator.[52] KÁPLÁNY JOZSEF 1872-ben a következő gyöngyösi szőlőfajták népi neveit sorolja fel: rebeda, porcsiny, tök- vagy szilvaszőllő, kecskecsöcsü, pankota, rózsa, góhér, törökgóhér, muskatal, fehér, török vagy kadarka, rénusi, Szent Jakab (mely legkorábban érik).[53] 1879-ben már mintegy 60-80 fajtát termeltek és a sok szőlőfajta eltérő érési ideje miatt káros volt a városi tanács, illetve a községi képviselőtestületek azon - már emlitett - joga, hogy a szüret kezdetét és befejezésének időpontját ők határozhatták meg. Gyöngyösön a városi tanács 1879. szeptember 13-án mondta ki először a szüret idejének szabad megválasztását.[54]

1882 január 27-ről kelt az a kimutatás, melyet a város rendőrkapitánya állittatott össze Gyöngyös város határában fekvő szőlők dülőnkénti megnevezéséről, azok pásztorjárásonkénti beosztásáról és területükről.

Ez tehát még a filoxera előtti közvetlen állapotot mutatja. Eszerint: "Sárhegyallyi felső járás düllői: Grajczur, Nyulmáli utra járós, Nyulmali felső, Alsó liliom, Nyulmali magas, Felső sárhegyallyi, Felső eke, Csonka eke, Hosszu plága, Felső kis plága, Felső pinczési, Alsó pinczési, Foly pataki, Farkasmály, Veresmarthi, Rókatükör, Kapczaszáritó, Gallya, Felső liliom, Felső nyulmály. Ebből mintegy 150 hold elhagyott pallag és legelő. Őriztetett eddig 6 pásztor által, kapásonként fizetett 7 krajcárért. Van a gazdaságnak a benei ut mellett egy kőből épült pásztor gunyhója.

Sárhegyallyi alsó járás düllői: Forgáts plága, Sárhegy oldali közép, Tutus, Sárhegyoldali szélső, Sárhegyallyi, Nagy plága, Alsó kis plága, Lencsemály, Oremus, Sinai, Babinta, Rózsamály. - Ezen düllők összes területe 441 c.h. 364 négyszögöl. Ettől mintegy 50-60 hold elhagyott parlag. Őriztetett eddig 6 pásztor által, kapásonként fizetett 8 krajczárért. Van a gazdaságnak egy fonásból készült, sárral tapasztott pásztor gunyhója.

Alsó szurdoki járás düllői: Kis szurdok, Nagy völgy, Nagy szurdok, Közép szurdok, Alsó szurdok, Peres. - Ezen düllők összes területe 138 c.h. 564 négyszögöl. Őriztetett eddig 2 pásztor által, kapásonként fizetett 8 krajczárért. Van a gazdaságnak egy kisszerü gunyhója."[55]

Fentiek szerint a sárhegyi szőlőterület több mint ezer kataszteri holdat tett ki, a város szőlőterületének fele tehát a Sárhegyen volt.

A gyöngyösiek mellett említsük meg az abasári dülőneveket, melyek a Sárhegyen vannak: Rugottsár, Vizi-máj, Bikahalom, Bikahalom feletti, Jóvilág, Kopár-hegy, Kopasz-hegy, Négylénia, Falukuti dülő, Cibike, Cibike felső, Cibike alsó, Cibike közép, Nádas, Nádas felső, Nádas alsó, Nádas közép, Sárhegy felső, Sárhegy alsó, Puszta parlag, Libahegy, Szent Tamás, Peterma (Pétermály).[56]

Az országba 1875-ben behurcolt filoxera Gyöngyös határában először gróf WESTPHALEN RABÁN szőlőjében jelentkezett[57]. Majd a Sárhegyen, a plágai dülőkben észlelte a filoxerabiztos 1884-ben, - éppen száz esztendeje![58] - 1886-ban a megye közigazgatási bizottsága szerint "Gyöngyös városában a vész már roppant pusztitásokat tett"[59]. Abasárott is ugyanekkor, 1887-1890 között válnak parlaggá a szőlők.[60]

KÁPLÁNY JOZSEF szomoruan állapitja meg, hogy "ott, ahol e század elejétől egész 1888 évig vigan dalolt a szüretelő nép, ott ahol poharak csengése és elmés köszöntők között csapongott a kedély, ezer és ezer akószám hevert a drága nektár, ott 1900 évéig csendes, mélabus volt minden. Üresek voltak a pinczék, buskomoran jártak a szőlőtulajdonosok. ... Mindezt egy picziny kis bogár, a philoxera okozta, mely pár év alatt tönkretette a nagykiterjedésü s bőven termő házai szőlőültetéseket, koldussá tette a szőlőbirtokosokat ..."[61].

Hamarosan magáhoztért azonban ájulásából a sárhegyi szőlőkultura, de teljesen uj alapokon. A filoxera utáni ujratelepitéssel a legtöbb szőlőmüvelő eszköz és munkatechnika elavult, továbbvitelére nem volt lehetőség. Kiszoritották azokat a fejlettebb gazdasági szint által megkövetelt egységes eszközök és technikák.[62]

Maga a felujitás, ujratelepités a filoxerának ellenálló fajtákkal, illetve az ilyen alanyra oltott szőlőfajtákkal volt csak lehetséges.

Szivós propagandát fejtett ki ennek érdekében CSOMOR KÁLMÁN gyöngyösi polgármester[63], aki szerkesztője volt az "Egy év a szőlőben" (1892) és a "Szőlőben" (1894-1895, 1900-1906) folyóiratoknak is. E két helyi szőlész folyóirat oldalairól, de a korabeli gyöngyösi ujságok cikkeiből is igen sokat tudhatunk meg a gyöngyösi szőlőtermesztés ezen "drámai" szakaszáról.

Csomor szavai csak a városi polgárság körében találtak talajra, a parasztnak nem volt tőkéje, és hosszu ideig valóban ugy látszott, hogy a parasztság nem tud megbirkózni azokkal az anyagi terhekkel, amelyeket itt a filoxérára fogékony talajon az ujratelepités megkivánt. A szükséges oltványok beszerzése, a talajmüvelés nagymértékben megnövelték a szőlőtelepités költségeit, a termelési költségeket pedig tovább növelte az amerikai fajtákkal együtt elterjedő peronoszpóra elleni védekezés. CSOMOR KÁLMÁN számitásai szerint 1200 négyszögöl szőlő telepitési költsége 872 koronával emelkedett meg. Ebből 192 korona a munkabér, a többi az oltványok ára.[64]

Az elszegényedett szőlősgazda számára a legegyszerübb megoldásnak a direkttermők telepitése mutatkozott. A kellemetlen "nova"-iz azonban eladhatatlanná teszi az ilyen szőlőkből készült borokat, hacsak nem segitenek ezen különböző borkezelési eljárásokkal, - de ezeket minden ország bortörvénye tiltja.[65]

A direkttermő betelepitésével a gyöngyösi bor jóhirével fizetett. Elvesztette nevét, csak mint tömegbort előállitó vidéket tartották nyilván. A nemzetközi, az export kereskedelemben pedig ez a bor szóba sem jöhetett.[66]

Miközben sok kisgazda tönkrement, ugyanakkor a különböző bankok sorra alapitották a szőlész-részvénytársaságaikat. Elsőnek 1897-ben alakult meg a Gyöngyös-Visontai Szőlő- és Bortermelő R.T. A nagy szőlőtelepeken bevezették, s onnan megtanulta viszont a szőlőmüves nép a szőlő oltását, az oltványkészitést. Ebben ma is vezető helyet töltenek be az abasáriak.[67]

Századunk harmincas éveiben a város mezőgazdasági területe változatlanul és tulnyomóan apró, törpebirtokok között oszlott meg. A lakosság fő jövedelmi forrása még a bortermelés, kiegészitve azonban a csemegeszőlő és a gyümölcs termesztésével. A Sárhegyen is szaporodnak a gyümölcsösök a szőlők helyén, a tetőn lévő szőlők viszont kezdenek parlaggá válni.[68]

1944 novemberében a Farkasmályi pincék adnak menedéket többezer gyöngyösi lakosnak, akik ott vészelik át a városért folyó harcokat.

Az ötvenes években országosan visszaesett a szőlőtermesztés, ez területünkön is érezhetővé lett. A Sárhegy meredekebb lejtői kezdenek parlaggá válni. A fárasztó élőmunkát, a hegyre feljárást, a csapadékviz romboló hatásának eredményét: a meredekekről lemosott földet háton, puttonyban, kosárban visszahordani egyre kevesebben vállalják. A korszerübb, gépi müvelési módokat nem lehet mindenütt alkalmazni.

A gyöngyösi szőlész-patrióták ebből az állapotból keresik a kiutat. A Sárhegy szőlőkulturájának felujitásáról 1956-ban irt tanulmányt KECSKÉS PÉTER gyöngyösi középiskolai tanár. A felujitásra vonatkozó gyakorlati meggondolásokat igy látja:

1. Át kell adni megvételre 400 négyszögöles parcellákban az elhagyott területeket.
2. Adjon az állam a szokásos kedvezményeken felül, kiváltságképpen 8 évi adómentességet.
3. Az ugynevezett VAS PÁL-féle gyümölcsöst adja át a tanács a Vak Bottyán gimnázium tanári testületének 400 négyszögöles parcellákban azzal, hogy szakemberek bevonásával speciális helyi szőlőkulturát teremtsenek ott szakcsoport alakitásával.
4. A felujitási munkába vonják be a Szőlészeti Kutató Intézetet.
5. A Sárhegy felujitásának ügyét mindenekelőtt szakbizottság tárgyalja meg és döntsön arról.[69]

1958-ban az MSZMP Városi Pártbizottsága az országos termelőszövetkezeti fejlesztési munka során körültekintő felmérést készittetett, mely a gyöngyösi parasztság birtokhelyzetét mérte fel. A felmérés megállapitotta, hogy 1956-1959 között a szőlőterületek rekonstrukciójára nem törekedtek a tulajdonosok. Kb. 500 kh elöregedett szőlőterület esett ki a termelésből. A szőlőkben rablógazdálkodás folyt, a metszéstől kezdve az őszszel tüzelőnek kocsiszám hazahordott támasztókarókig. A szőlők minősége igen erősen leromlott.[70]

Az 1960-ban alakult, illetve a már meglévő és ekkor megerősödő termelőszövetkezeteknek, mint nagyüzemeknek a Sárhegy meredekebb oldalai szőlőtermesztésre nem voltak alkalmasak. A parlagterületeken például juhlegeltetést végeztek. 1969-ben, a termelőszövetkezetek egyesülése után Gyöngyösön 260 hold gyengén termeő, elöregedett szőlőt vágtak ki.[71] A Sárhegy nagyüzemi müvelésre alkalmas területeit felujitották, azokon a területeken pedig, amelyek nagyüzemi müvelésre alkalmatlanok, kertszövetkezetek alakultak. Ma már igen sok szép, virágzó szőlőt, gyümölcsöst, ugynevezett "hobby-kertet" találhatunk a Sárhegyen, annak gyöngyösi oldalán.

A termelőszövetkezetek, a kertszövetkezetek, a gyöngyösiek szorgalma az elmult tiz-tizenöt évben ujra életet varázsolt a Sárhegyre.

A farkasmályi pincék ma az Eger-Mátravidéki Borgazdasági Kombinát, a Gyöngyszöv ÁFÉSZ és magántulajdonosok birtokában vannak. A tiz éve még menthetetlenül összeroskadni készülő épületeket az elmult évben rendbehozták, kicsinositották a környékükkel együtt. Idegenforgalmi és reprezentációs célt szolgáló pincék, présházak, nyaralóházak most.

Befejezésül a Sárhegynek a szőlőtermesztés szempontjából érdekes időjárási viszonyairól, időjárási adatairól összegyüjtötteket közölném.

Talán ETHEI SEBŐK LÁSZLO adja a legfestőibb időjárási leirást: "A légtüneti mozgalmak igen szabályos lefolyásuak. Jégeső leginkább a saárhegyi s délre eső vidéken mutatkozik olykor. ... Felhőink rendesen a Kékes vagy Gallya csucsain születnek, ... ha pedig délnek indulva a Saár-hegyen végig lovagolnak: ugy bizonyosan szenved a gyöngyösi határ..."[72]

Szintén ETHEI SEBŐK LÁSZLO találta meg a Ferencesek könyvtárában azt a kéziratos feljegyzést, miszerint "Anno 1618. Az geongeossi zőlőket előzör zöld hideg elvette, az utánn az ragia, utolzor az jegh eső elverte, ugy annyira, hogy semmi bor nem volt ez esztendében"[73].

1725-ben a jég elverte a sárhegyi szőlőket.[74]

1766 május elsején iszonyu hideg és vihar volt. A szőlők és a gyümölcsfák ebben az évben nem hoztak termést.[75]

KITAIBEL PÁL 1803-ban azt jegyezte fel, hogy "a hó Gyöngyös környékén hamarabb olvad el, mint magán a sík vidéken, azért mert a hegy itt dél felé nyitott katlant képez, melyben a napsugarak melege jobban összegyülhet."[76]

1876 május 21-re virradóan elfagyott minden.[77]

1878-ban nem annyira az időjárás, hanem a szőlőhernyók és a vincellérbogár pusztitott. Az esős ősz viszont 1879-re jó termést hozott.[78]

Szintén KITAIBEL jegyezte fel, hogy május hatodikát Gyöngyösön is, mint Budán Promontornál végzetesnek tartják a szőlőkre. Ugyanis gyakran fordult elő, hogy éppen ezen a napon fagytak el a szőlők.[79]

Végezetül nem hagyhatom el, hogy a Sárhegy szőlőire vonatkozóan a XVIII. század második felétől kezdve számos térkép szolgáltat adatot.[80] A XVIII. századi, XIX. század eleji térképanyagon feltüntetett birtokhatárok, dűlőnevek, létesitmények jelen állapothoz való viszonyitása, a térképek értékelése, egyáltalán az egész idevonatkozó térképanyag feldolgozása azonban terjedelménél fogva külön tanulmányt igényel.

JEGYZETEK

1 VINCZE ISTVÁN: Szőlő- és bortermelés a Borsodi Hegyközben. Kandidátusi diszszertáció, kézirat.
Idézi MOLNÁR JOZSEF: Nagyréde a feudalizmus korában. Bp. 1966. 154.o.

2 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város története 1526-ig. Gyöngyös, 1943. 53.o.

3 ETHEI SEBŐK LÁSZLO: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880. 31.o.

4 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO 2. alatt id.m. 76.o.

5 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 73.o.

6 BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi Kalendárium. Bp. 1977. II.kötet 227-229.o.

7 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO: Gyöngyös és vidéke bortermelésének története 1850-ig. Gyöngyösi Kalendárium VIII.évf. 1937. 58-60.o.

8 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város a török hódoltság idejében. Gyöngyös, 1941.

9 U.ott 213.o.

10 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 56.o.

11 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO 8. alatt id.m. 213.o.

12 U.ott 130.o.

13 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város Rákóczi idejében. Gyöngyös, 1938. 51.o.

14 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 65.o.

15 U.ott 69.o.

16 U.ott 54.o.

17 U.ott 67.o.

17a HACSAVECZ BÉLA: Jobbágytelkektől a szocialista nagyüzemig. Visonta, 1970. 19.o.

18 BÉL MÁTYÁS: Heves megye ismertetése 1730-1735. Forditotta SOOS IMRE, Eger. 1868. 101.o.

19 U.ott 106.o.

20 DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL szerk.: Heves megye Müemlékei. Bp. 1978. I.kötet 460.o. - BÁLINT SÁNDOR 6. alatt id.m. II.kötet 95-118.o.

21 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 54-55.o.

21a HACSAVECZ BÉLA 17a alatt id.m. 60.o.

22 BÁLINT SÁNDOR 6. alatt id.m. II.kötet 164-166.o.

23 DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL szerk. 20. alatt id.m. III.kötet 43.o. - A szobor képét is közli 22. sorszám alatt.

24 LÉNÁRT ANDOR: A confraternitások mint szőlőmives céhek. Archivum. Heves megyei Levéltár közleményei. Eger, 1975. 96.o.

25 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 55.o.

26 KÁPLÁNY JOZSEF: A farkasmályi pincék multja. Gyöngyösi Kalendárium V.évf. 1913. 146.o.

27 Jegyzőkönyv. Gyöngyös 1767. október 9-ről keltezve. Jelzet: V-101/b/30. XLIII. fasc.8. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.

28 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 54.o.

29 SOOS IMRE: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 64.o.

30 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 62.o.

31 U.ott 54.o.

32 Heves megye Müemlékei (Szerk.: DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL). Bp. 1978. 53-58.o. A pincék történetét, helyrajzokkal, alaprajzokkal, képekkel igen részletesen ismerteti. Ugyancsak KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id. müve.

33 Helynevek. Gyöngyös községből - Heves Vármegyéből. 1864. szeptember 29-én kelt kézirásos jelentés. Összeállitotta: CSIKÁNY JÁNOS városi levéltárnok, Gyöngyös. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.

34 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 63.o.

35 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 154.o.

36 GOMBOCZ ENDRE: Diaria itinerum Pauli Kitaibeli. Bp. 1945. 703-708. - Németből forditva.

37 SOOS IMRE 29. alatt id.m. 66.o.

38 Lásd a 32. jegyzetet.

39 Idézi dr. KRISZTEN GYÖRGY: A mátraaljai borvidék multja és jelene. Hevesi Szemle, 1977. 1.szám 43.o.

40 Lásd a 32. jegyzetet.

41 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 154.o.

42 U.ott 154.o.

43 Lásd a 32. jegyzetet.

44 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 274.o.

45 Néhány szó a gyöngyösvidéki szőlőmivelésről. Gazdasági Lapok 1854. 514.o.

46 PÁSZTOR JOZSEF: A Mátra. Utikalauz. Bp. 1929. 28.o.

47 Dr. HORNER ISTVÁN: Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leirása. Pest, 1863.

48 U.ott 53.o.

49 MONTEDÉGOI ALBERT FERENC szerk.: Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leirása. Eger, 1868. 112.o.

50 A török szőlő a Mátraalján egyrészt a vörös és fekete szőlőfajták összességét, másrészt a mult században legelterjedtebb kadarka fajtát, valamint az ilyen fajtákkal beültetett szőlőterületet jelenti. A néphit szerint a törökök hozták ugyanis ide a vörös szőlőket.

51 A 49. alatt id.m. 248.o.

51a HACSAVECZ BÉLA 17a alatt id.m. 60.o.

52 Dr. MOLNÁR JOZSEF: Nagyréde története 1850-1945. Nagyréde, 1976. 158.o.

53 KÁPLÁNY JOZSEF: Mester müszók. Szőllő mivesség, Gyöngyösön. Magyar Nyelvőr, 1872. 335.o.

54 Gyöngyös, 1879. szeptember 21.szám.

55 A jelentés aláirója Harmos. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.
A gyöngyösi Sárhegy dülőneveit 1959-ben feldolgozta ifj. KECSKÉS PÉTER: A gyöngyös előnevü községek földrajzi- és Gyöngyös dülőnevei c. munkájában. Muzeumi Füzetek, Gyöngyös. 1960.

56 Abasár földrajzi- és dülőneveit feldolgozta 1971-ben dr. MISOCZKI LAJOS. Kéziratát bocsájtotta rendelkezésemre.

57 Gyöngyös, 1883. október, 7.szám.

58 Gyöngyös, 1884. augusztus, 3.szám.

59 Idézi dr. MOLNÁR JOZSEF 52. alatt id.m. 68.o.

60 A Gyöngyösi Járás 25 éve. Muzeumi Füzetek 11. Gyöngyös, 1970. 8.o.

61 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 146.o.

62 KECSKÉS PÉTER: Szőlőmetszés a Mátraalján. Ethnographia, 1966. 510.o.

63 CSOMOR KÁLMÁN életére vonatkozóan lásd: dr. MOLNÁR JOZSEF: CSOMOR KÁLMÁN szerepe Gyöngyös gazdasági és társadalmi fejlődésében. Adatok Gyöngyös város történetéhez. Gyöngyös, 1964.

64 Szőlőben. 1903. november, 156-157.o.

65 Dr. KRISZTEN GYÖRGY: Gyöngyös, a szőlő- és bortermelés hazája. Gyöngyös. A Városi Tanacs jubileumi kiadványa. I.évf. 3.szám. 1983. november. 14.o.
A direkttermőket Magyarországon az 1923.XLIII.t.c. tiltja!

66 U.ott.

67 A 60. alatt id.m. 8.o.

68 Heves vármegyei Ismertető és Adattár. Bp. 1936. 117.o.

69 KECSKÉS PÉTER: Gyöngyös város szőlőkulturája az 1956. évben. Muzeumi Füzetek, 2.szám. Bp. 1959. 25.o.

70 Dr. SEREG JOZSEF: Gyöngyös a szocializmus utján. Gyöngyös, 1970. 207.o.

71 U.ott 250.o.

72 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 3.o.

73 U.ott 146.o.

74 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 67.o.

75 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 225.o.

76 A 36. alatt id.m. 709.o.

77 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 297.o.

78 U.ott 300-301.o.

79 A 36. alatt id.m. 709.o.

80 Ezek a térképek a Magyar Országos Levéltárban, Bp., a Heves megyei Levéltárban, Eger, a megye muzeumaiban, az ujabb évtizedekre vonatkozóan a Földhivatalban, stb. lelhetők fel.

SÁRHEGY AND ITS VINEYARDS

The history of the vine-culture of Sárhegy, in addition to the history of the wine-cellars of Farkasmály, are outlined by the author, who also enumerates the ancient names of units of fields (dülő) on the hill that are still in use recently in some places, and presents some meteorological data from the 17-19th centuries, the first one from 1618, out of old records.

The first entry on this vine-culture is dated back to the 13th century. It had been flouvishina since that time, even during the days of Turkish rule here (16th-17th centuries), till 1886, when the phylloxera destroyed the vineyards. The replanting with almost preterhuman efforts and great expenses had reanimated the vineyards of the Sárhegy soon, but the regression and lack of manual labour made the upper regions of the hill uncultivated by the fifties of our century. Now we can be witnesses how the so-called "hobby-gardens" spread and give a vivid and industrious look to the hill.

POZDER Miklós
H-3200 GYÖNGYÖS
Szabadság tér 2.